

دانشگاه پیام نور مرکز تفت

پایان نامه برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته الهیات و معارف اسلامی

گرایش علوم قرآن و حدیث

بررسی روش های دعوت و هدایت از دیدگاه قرآن و حدیث

استاد راهنما

دکتر محمد رضا امینی حاجی آبادی

استاد مشاور

دکتر محمدجواد کوچک یزدی

مولابخش اربابی

دیماه ۹۵

چکیده

در طول تاریخ همه مکتب ها و همه افرادی که قصد رسانیدن پیام خود به دیگران را داشته اند از روش ها و ابزارهای مختلفی استفاده کرده اند. هر مکتب و مذهبی برای بقا و دوام خود، حفظ پیروان و جذب دیگران، نیاز مبرم به شناساندن اصول، مبانی و آموزه های خود دارد و بدون عنصر تبلیغ و بیان، نمی تواند از آنها پاسداری کرده و حراست نماید و با تبیین و تبلیغ جهان بینی و ایدئولوژی هر دین و مذهبی، می توان از مشتبه شدن حق و باطل و ارزشها و ضد ارزشها با یکدیگر در عرصه های مختلف جلوگیری کرده و زمینه را برای گسترش آموزه های آن دین فراهم کرد.

از آنجا که رسالت اسلام به عنوان آخرین و کامل ترین دین الهی، دارای یک رسالت جاودانی و جهانی است، دعوت و آشنا نمودن مردم با احکام و معارف الهی و بشارت و انذار مردم بسیار با اهمیت است؛ چرا که اسلام دین هدایت است و هدایت را بسیار با ارزش شمرده است و تا زمانی که مردم با اهداف و معارف و آموزه های اسلام آشنا نباشند هدایت آنان امکان پذیر نیست.

این تحقیق به دنبال بررسی و تحلیل روش های دعوت و هدایت مطروحه در قرآن و حدیث است؛ لذا در فصل اول به کلیات تحقیق پرداخته است و در فصل های دوم و سوم، روش های متنوع دعوت و هدایت را از منظر قرآن و روایات پیامبر(ص) و اهل بیت (ع) را مورد تحلیل و بررسی قرار داده است. برای این منظور، از روش های توصیفی و تحلیل محتوا استفاده شده است. برخی از یافته های تحقیق بدین گونه است که روش های دعوت در قرآن و حدیث عبارتند از: ارسال رسل و نبوت انبیاء، شیوه های فرهنگی، تبلیغ عملی، خطابه، موعظه و... روش های هدایت در قرآن و حدیث نیز عبارتند از: نزول کتب آسمانی، آموزش تعالیم دینی، آگاهی افزایی، خطابه، موعظه و...

واژگان کلیدی: قرآن، دعوت، هدایت، روش، پیامبر (صلی الله علی و آله)، اهل بیت (علیهم السلام).

سازمان حمایت از حقوق پدیدآوران در آثار علمی

شماره: ۲۲, ۴, ۵۸۶
تاریخ: ۹۶, ۲, ۱۸

صور تجلیسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد
آقای مولابخش اربابی

دانشجوی رشته الهیات و معارف اسلامی گرایش علوم قرآن و حدیث

به شماره دانشجویی ۹۳۵۲۳۷۱۰۹

تحت عنوان:

بررسی روش های دعوت و هدایت از دیدگاه قرآن و حدیث

جلسه دفاع پایان نامه کارشناسی ارشد نامبرده با حضور هیات داوران در مورخ ۹۶/۲/۱۸ ساعت ۱۱ صبح در محل دانشگاه پیام نور تفت برگزار و پس از ارزیابی پایان نامه مذکور به شرح زیر ارزیابی گردید.

نمره دفاع بر مبنای ۱۸	نمره دستاورد پژوهشی *	نمره نهایی
۱۷/۷۵	-	۱۷/۷۵
۱۷/۷۵	-	۱۷/۷۵
	درجه ارزشیابی	خوب

هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبه دانشگاهی	محل خدمت	امضا
استاد راهنما	دکتر محمد رضا امینی	استاد	تفت	
استاد مشاور	دکتر محمد جواد کوچک یزدی	استاد	تفت	
استاد داور	دکتر عبدالمجید حسینی زاده	استاد	تفت	
نماینده تحصیلات تکمیلی	نجم السادات میر کریم زاده			

نمره نامبرده بر اساس بخشنامه ها و دستورالعمل های مربوط به دستاوردهای پژوهشی مستخرج محاسبه و در تاریخ ۹۶/۲/۱۸... نهایی شده است.

نام و امضای کارشناس پژوهشی تفت

* نمره نهایی دستاورد پژوهشی برابر دستورالعمل مربوط در مهلت مقرر پس از دفاع تعیین شده و توسط کارشناس پژوهشی محاسبه و نمره نهایی اعلام می گردد.

گواهی اصالت ، نشر، حقوق مادی و معنوی اثر

اینجانب مولا بخش اربابی دانش آموخته دوره کارشناسی ارشد رشته الهیان و معارف اسلامی گرایش قرآن و حدیث به شماره دانشجویی ۹۳۵۲۳۷۱۰۹ مرکز تفت موارد سه گانه ذیل را گواهی می نماید:

- ۱- مطالب مندرج در این پایان نامه ، نتیجه تحقیق شخصی بوده و چنانچه در نگارش و تدوین پایان نامه خود از فکر، ایده، نوشته و آثار افراد دیگری بهره گرفته امخ با نقل قول مستقیم و غیر مستقیم منبع و مآخذ آن را نیز در جای مناسب ذکر کرده ام. بدهی است مسئولیت تمامی متالبی که نقل قول دیگران نباشد را بر عهده خویش دانسته و پاسخگوی آن خواهم بود.
- ۲- چنانچه بر اساس مطالب مندرج در پایان نامه خود قصد چاپ و انتشار مقاله کتاب و ... را داشته باشم ، استاد راهنما را مطلع نموده و با نظر ایشان نسبت به نشر مقاله ، کتاب و هر نوع تولیدات علمی ، بصورت مشترک مبادرت می نمایم.
- ۳- کلیه حقوق مادی مترتب از نتایج مطالعات آزمایشات و نوآوری ناشی از تحقیق در موضوع این پایان نامه، به دانشگاه پیامنور تعلق دارد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ

تقدیر و تشکر

سپاس و ستایش خداوند منان را که به انسان نعمت آموختن، عطا نمود و او را شایسته دریافت انوار دانش و معرفت خود قرار داد.

اکنون که به توفیق الهی این رساله، به پایان رسیده است بر خود واجب میدانم تا احترام و سپاس خود را تقدیم استادانی کنم که با دانش و معرفت خود در طی دوران تحصیل به زندگیم نور و گرما بخشیدند. به خصوص از جناب آقای دکتر محمد رضا امینی حاجی آبادی، استاد راهنمای این پایان نامه که با راهنمایی‌های دلسوزانه‌ی خود چون مشعلی فروزان بر سر راهم بودند و در تمام مراحل کار با صبر و حوصله‌ی فراوان مرا از تجربیات و دانش استادانه‌ی خویش بهره مند ساختند. همچنین از جناب آقای دکتر محمد جواد کوچک یزدی استاد مشاور محترم که با نقطه نظرهایشان در این راه یاورم بودند و از هیچ تلاشی در جهت راهنمایی اینجانب در انجام این مهم، فروگذاری نکردند و بنده را در تهیه و تدوین آن مساعدت نمودند، کمال تشکر را دارم.

تقدیم به:

همسرم؛

سنگ صبوری که همواره مایه امیدم بوده است

فهرست مطالب صفحه

چکیده ۱

فصل اول : کلیات تحقیق

۱-۱ طرح تحقیق ۳

أ. بیان مسأله ۳

ب. سؤالات تحقیق ۵

ج. فرضیات تحقیق ۵

د. اهداف تحقیق ۶

هـ. ضرورت و اهمیت انجام تحقیق ۶

و. پیشینه تحقیق ۷

ز. روش تحقیق ۸

۲-۱ تحلیل مهمترین مفاهیم تحقیق ۸

۱-۲-۱ دعوت ۸

۲-۲-۱ هدایت ۱۱

فصل دوم : روش های دعوت در قرآن و حدیث

مقدمه ۱۵

- ۱-۲ بازتاب دعوت اسلامی در قرآن..... ۱۷
- ۱-۲-۱ شیوه های دعوت قرآن..... ۱۸
- ا. شیوه های مستقیم..... ۱۹
- ب. شیوه های غیر مستقیم..... ۲۱
- ج. شیوه های ساده و بسیط..... ۲۵
- د. شیوه های مرکب و پیچیده..... ۲۷
- ۲-۱-۲ الگوهای قرآنی دعوت..... ۲۹
- ۳-۱-۲ تنوع شیوه های تبلیغی دعوت گران در قرآن..... ۳۴
- ۴-۱-۲ نکاتی دیگر در روش های دعوت در قرآن..... ۴۱
- ۲-۲ روش های دعوت پیامبر اسلام (ص)..... ۴۸
- ۱-۲-۲ مراحل دعوت پیامبر اعظم (ص)..... ۴۸
- ۲-۲-۲ شیوه های فرهنگی - ارتباطی پیامبر (ص)..... ۵۴
- ۳-۲ روش های دعوت اهل بیت..... ۶۴
- ۱-۳-۲ تبلیغ عملی..... ۶۴
- ۲-۳-۲ ابزارهای دعوت و تبلیغ اهل بیت (ع)..... ۷۱

فصل سوم : شیوه های هدایت در قرآن و حدیث

- مقدمه..... ۷۵
- ۱-۳ بررسی هدایت اسلامی در قرآن..... ۷۶
- ۱-۱-۳ بازتاب هدایت در قرآن..... ۷۸
- ا. هدایت و سعادت..... ۷۸
- ب. هدایت راه رسیدن به زندگی شیرین..... ۷۹

- ج. هدایت موجب تسلیم شدن در درگاه الهی است..... ۸۱
- د. راه هدایت ، در پرتو قرآن است..... ۸۲
- هـ. هدایت قرآن موجب شفاء هر دردی است..... ۸۵
- و. با هدایت قرآن از پلیدی و اضطراب خلاصی پیدا می‌کنیم..... ۸۹
- ۳-۱-۲ ابزارهای هدایت قرآن..... ۹۱
- ۳-۱-۳ روش های هدایت قرآنی..... ۹۳
- ۳-۱-۴ انواع هدایت در قرآن..... ۹۶
- ۳-۱-۵ مراحل هدایت در انسان..... ۹۷
- ۳-۲ روش های هدایت پیامبر(ص)..... ۹۹
- ۳-۳ هدایت و ارشاد از منظر اهل بیت..... ۱۰۳
- نتیجه..... ۱۱۵
- فهرست منابع و مآخذ..... ۱۱۸

فصل اول

کلیات و معانییم تحقیق

۱- طرح تحقیق

أ- بیان مسأله

تبلیغ، مرحله شناساندن و خوب رساندن است، پس مرحله شناخت است. وظیفه ای که هر مسلمان از نظر تبلیغ دارد، این است که باید این احساس در او پیدا بشود که به نوبه خودش حامل پیام اسلام است و اولین شرط رساندن یک پیام الهی این است که از هرگونه وسیله ای نمی توان استفاده کرد. یعنی برای اینکه پیام الهی رسانده بشود و برای اینکه هدف مقدس است، انسان نباید برای رسیدن به آن هر عملی را مرتکب شود. می خواهد این وسیله مشروع باشد و یا نامشروع. می گویند «الغایات، تبرر المبادی»، یعنی نتیجه ها مقدمات را تجویز می کنند. همین قدر که هدف، هدف درستی بود، دیگر به مقدمه نگاه نکن. چنین اصلی، مطرود است. ما اگر بخواهیم برای یک هدف مقدس قدم برداریم، از یک وسیله مقدس و حداقل از یک وسیله مشروع می توانیم استفاده بکنیم. اگر وسیله نامشروع بود، نباید به طرف آن برویم.

در قرآن راجع به تبلیغ به موارد زیر اشاره شده است. یکی از چیزهایی که قرآن مجید راجع به سبک و روش تبلیغ روی آن تکیه کرده است، عبارت «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»، (یس: ۱۷)، پیامی آشکار. است، یعنی ابلاغ و تبلیغ واضح، روشن، آشکارا. مقصود از این واژه روشن و آشکارا چیست؟ مقصود مطلوب بودن، سادگی، بی پیرایگی پیام است به طوری که طرف در کمال سهولت و سادگی، آن را فهم و درک نماید. پیامبران آنچنان ساده و واضح بیان می کردند که همان طوری که بزرگترین علماء می فهمیدند و استفاده می کردند، آن بی سوادترین افراد هم لاقلاً در حد خودش و به اندازه ظرفیت خودش استفاده می کرد.

قرآن مجید، به عنوان جامع ترین کتاب هدایت بشر، مجموعه ای از روش های متنوع را در عرصه دعوت اسلامی عرضه کرده است. با شناخت مختصر از شأن نزول که شرایط و زمان نزول آیات قرآن را به دست می دهد، می توان به خوبی به شیوه های دعوت پی برد؛ چرا که از عناصر مهم دعوت و هدایت، تناسب پیام های تبلیغی با شرایط موجود از جمله وضعیت فکری، روحی و اجتماعی مخاطبان است. پس در مورد آیات قرآن، با شناخت مفهوم آیات و بررسی احوال مخاطبان در هنگام نزول، شیوه دعوت و هدایت قرآن در آن مقطع خاص استنباط می گردد. ما برآنیم که هیچ سوره و بیان قرآنی، فاقد یک شیوه تبلیغی نیست.

از طرفی، در تبیین و تثبیت محورهای اساسی عمل و عقیده اسلامی مانند اصل توحید، شاهد اتخاذ شیوه های متنوع و جذاب در شرایط گوناگون هستیم.

گاهی قرآن برای نفی شرک، برهان اقامه می کند؛ «لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا»، (الأنبياء: ۲۲)، اگر در آسمان و زمین غیر از خدای یکتا خدایانی وجود داشت همانا خلل و فساد در آسمان و زمین راه می یافت.

این راه فکر و اندیشه برای اقامه توحید است. و گاهی می فرماید؛ «لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» ، (لقمان: ۱۳)، هرگز شرک به خدا نیاور که شرک بسیار ظلم بزرگی است. و این راه ذکر و عمل و حکمت عملی است.

طیف وسیعی از شیوه ها در قرآن به کار رفته است تا مخاطبان را در شرائط گوناگون اقناع و به پیروی دستورهای هدایت آفرین و سعادت گزین خود وادار سازد؛ از شیوه های فردی و شخصی و چهره به چهره، تا شیوه های جمعی و گروهی. از شیوه های گفتاری محض، تا شیوه های عملی محض. این همه بدان منظور است که هیچ کس در هیچ شرایطی از پرتو هدایت قرآن محروم نگردد.

قرآن کریم، این راه ها را به هم می پیوندد؛ تا اگر کسی در راه دل قوی شد بتواند از قوت راه دل، ضعف راه عقل را جبران کند و اگر کسی در راه عقل و اندیشه قوی شد، بتواند در پرتو قدرت عقل، ضعف راه دل را ترمیم کند.

در سیره پیامبر اسلام (ص) و اهل بیت علیهم السلام نیز روشها و شیوه هایی برای دعوت و هدایت با توجه به اصل و مهم بودن این وظیفه بیان شده است تا پیام و محتوای آن به مخاطبان به کامل ترین شکل ممکن منتقل شود. احادیث ارزشمندی در این زمینه از این بزرگواران برجای مانده است.

این پایان نامه در پی آن است تا روش های دعوت و هدایت از دیدگاه قرآن و حدیث را بررسی کند تا آشکار گردد که قرآن کریم و احادیث چه روش هایی را برای دعوت و هدایت در نظر گرفته اند. از آنجا که در شرایط امروزی که تبلیغات مذهبی گسترده ای در بین جوامع صورت می پذیرد؛ لذا اهمیت این موضوع باعث انگیزش پژوهشگر بر بررسی روش های دعوت و هدایت در قرآن و حدیث، گردید.

ب. سوالات تحقیق

مهمترین سوالات تحقیق عبارتند از:

- ۱- آیا در قرآن پیرامون دعوت و هدایت سخن به میان آمده است؟
- ۲- آیا در احادیث پیرامون دعوت و هدایت مباحثی آمده است؟
- ۳- روشهای دعوت و هدایت در قرآن و حدیث کدام است؟

ج. فرضیات تحقیق

- ۱- در قرآن کریم پیرامون دعوت و هدایت در موارد متعددی سخن به میان آمده است؛ مانند: سوره یونس آیه ۲۵، سوره طه آیه ۵۹ و سوره اعلی آیات ۱ تا ۳.
- ۲- در احادیث پیرامون دعوت و هدایت سخن به میان آمده است مانند: حضرت علی فرمود: "خدایان رحمت کناد، بر طبق نشانه هایی آشکار عمل کنید؛ زیرا که راه روشن است و شما را به سرای سلامت فرا می خواند" و نیز حضرت علی علیه السلام فرمود: «أَفْضَلُ الدُّخْرِ الْهُدَى»^۱
- ۳- در قرآن کریم و روایات، پیرامون روشهای دعوت و هدایت سخن به میان آمده است مانند: شیوه های مستقیم، غیر مستقیم، فردی، گروهی، کلامی، عملی، استدلالی و ... نمونه از آیات

^۱ شریف رضی، نهج البلاغه، حکمت شماره ۳۷

استدلالی مانند: «لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا»، (انبیاء: ۲۲)، اگر در آسمان و زمین غیر از خدای یکتا خدایانی وجود داشت همانا خلل و فساد در آسمان و زمین راه می‌یافت و در احادیث مانند استفاده از حکمت که حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «الْحِكْمَةُ صَالَةٌ الْمُؤْمِنِ»^۱، حکمت گمشده مومن است.

د. اهداف تحقیق

هدف اصلی این تحقیق عبارت است از:

- بیان دعوت و هدایت از دیدگاه قرآن و حدیث

اهداف فرعی تحقیق نیز به شرح زیر است:

- بررسی نظر اندیشمندان علوم قرآن و حدیث درباره روش های دعوت و هدایت در قرآن و حدیث

- بررسی مهمترین روش های دعوت و هدایت قرآن و حدیث

ه. اهمیت و ضرورت انجام تحقیق:

از آنجا که این پایان نامه به بررسی روش های دعوت و هدایت از دیدگاه قرآن و حدیث می‌پردازد از اهمیت خاصی برخوردار است و محقق را بر آن داشت در این زمینه تحقیق کند تا مطالبی را گرد آوری نماید تا مورد استفاده ی علاقه مندان علوم قرآنی قرار گیرد. همانطور که در قرآن کریم در مورد دعوت و هدایت سخن گفته شده است مانند سوره یونس، سوره طه و سوره اعلی همچنین در احادیث پیرامون دعوت و هدایت سخن به میان آمده است در قرآن مجید و روایات پیرامون روش های دعوت و هدایت سخت به میان آمده است مانند روش های مستقیم و غیر مستقیم فردی و گروهی، کلامی، عملی، استدلالی و ...

^۱ شریف رضی، نهج البلاغه، حکمت شماره ۷۴

اگر به روش ها و راهکارهای قرآنی و حدیثی دعوت و هدایت توجه نشود، ممکن است نتایج آن در جامعه مطلوب نباشد.

و. پیشینه تحقیق

برخی از پژوهش های مرتبط با موضوع تحقیق عبارت است از:

پایان نامه:

هدایت در قرآن، حسن شعبان نیا کاسه‌گری، ۱۳۷۳، استاد راهنما: محمد باقر محقق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

سیره دعوت انبیا به دین، حکیمه بیرنژاد، ۱۳۸۲، استاد راهنما: دکتر غضنفری، دانشکده علوم قرآنی واحد تهران.

هدایت و ضلالت از دیدگاه قرآن، قربانعلی مظفری، ۱۳۸۰، استاد راهنما: سید رضا مؤدب، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

بررسی موانع هدایت در قرآن (خطوات شیطان)، نعمت‌الله جعفری، 1373، استاد راهنما: سید محمد باقر حجتی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، مرکزی.

مقاله:

امامی، محمد، بازکاوی هدایت و ضلالت در قرآن، مجله الهیات و حقوق، پاییز ۱۳۸۰ ش.

کتاب:

جوادی آملی، عبدالله، تفسیر موضوعی قرآن کریم، هدایت در قرآن، چاپ سوم، نشر فرهنگی رجاء، تهران، ۱۳۷۲ ش.

سیار اطراش لنگرودی، منیژه، هدایت و ضلالت در قرآن، کلام و فلسفه، چاپ اول، نشر سازمان تبلیغات اسلامی، قم، زمستان ۱۳۷۵ ش.

تحقیقات فوق، به مباحث مهمی پیرامون دعوت و هدایت اشاره داشته اند که در این تحقیق نیز، بعضاً به آنها اشاره شده است، اما هیچ یک اختصاصاً به تفصیل بحث روش های دعوت و هدایت در قرآن و حدیث که موضوع این پایان نامه است، نپرداخته اند.

ز. روش تحقیق

این تحقیق بر مبنای تحلیلی - توصیفی انجام می پذیرد و تحقیق به صورت تحلیل محتوا خواهد بود. به این ترتیب که پس از شناسایی منابع مرتبط با موضوع، اطلاعات لازمه را اخذ کرده و از طریق کتابخانه ای و ثبت در فیش جمع آوری نموده و سپس در فایل اصلی نگاشته شده است.

۱-۲ تحلیل مهمترین مفاهیم تحقیق

۱-۲-۱ دعوت

دعوت، تعریف های متعددی دارد که از نظر تعیین دقیق معنی دعوت، و نوع نگرش نسبت به آن، با هم اختلاف دارند. این واژه از حیث لغوی به معنای فراخواندن است.^۱

عده ای بر این باورند که دعوت، تنها بیان و تبلیغ اصول، احکام و فرامین اسلام است و عده ای دیگر آن را علم و تعلیم محض بدون در نظر گرفتن ابعاد عملی و اجرایی آن می دانند، که نگرش های دیگری نیز در این زمینه موجود است. و برخی در تعریفی عام، مفهوم دین و دعوت به دین را با هم تلفیق کرده اند.^۲

دعوت، علمی است مشتمل بر عقیده، شریعت، اخلاق و ... که اسلام، در پی تلاش های عملی گوناگون، با بهره جویی از آن علم، به مردم شناسانده و رسانده می شود. کسانی هم، تنها اهداف و غایات دعوت را، در تعریف خود از این علم ذکر کرده اند. از جمله استاد محمد غزالی در کتاب خویش «مع الله»، در تعریف دعوت گفته است: برنامه ای کامل است که همه ی دانش های مورد نیاز مردم را در خود

^۱ ابن منظور، لسان العرب، ذیل واژه «دعا»

گنجانیده تا با آن، مردم هدف از زندگی را درک کنند، و نشانه‌های راهی را که آنان را هدایت می‌کند دریابند.^۱

دعوت یعنی این که دیدگان و عقول مردم را متوجه عقیده و مصلحتی کنیم که برایشان مفید و سودمند باشد و آن عبارت است از فراخوانی به نجات مردم از گمراهی‌هایی که نزدیک است دچار آن شوند، یا معصیتی که نزدیک است آنان را در برگیرد.^۲

«دعوت» در لغت، به معنی «درخواست» است. مثلاً دعا بالشیء، یعنی درخواست احضار او نمود: و دعا الی الشئی: یعنی: او را به فلان چیز تشویق کرد. دعاه الی القتال، یعنی او را به جنگیدن دعوت کرد. دعاه الی الدین: او را به دین فراخواند. یا دعا الی المذهب: یعنی او را به مذهب فراخواند. که معنی اصطلاحی آن عبارت است از این که او را به معتقد شدن به آن تشویق کرد. اما می‌توان معنای اصطلاحی دعوت را از معانی لغوی پیشین آن، این گونه استخراج کرد: درخواست، تشویق به چیزی و کشاندن به سوی آن. بنابراین دعوت به اسلام عبارت است از فراخواندن و سوق دادن و تشویق مردم به تمسک به دین. برای این که دعوت اسلامی، هم شامل مراحل دعوت تبلیغی، تکوینی و تنفیذی شود، و هم مشتمل بر عناصر کار پیامبران علیه الصلاة والسلام به صورت عام، و کار پیامبر بزرگوارمان محمد(ص) به طور خاص، گردد؛ باید دعوت اسلامی را در اصطلاح این گونه تعریف کرد: رساندن و تعلیم اسلام به مردم و عمل به آن در متن زندگی.^۳

خداوند، عمل نخستین دعوتگر اسلام - حضرت محمد(ص) - را در قرآن بیان می‌کند و شرح و تفصیل این عناصر سه‌گانه‌ی دعوت را در چند جای قرآن گنجانده است. خداوند متعال فرمود:

«هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»، (جمعه: ۲)، اوست آن کس که در میان بی‌سوادان فرستاده‌ای از خودشان

^۱ عسکری، سیاست تبلیغاتی معاویه در مقابله با حضرت علی علیه السلام، ص ۱۲۴ به نقل از غزالی، ابوحامد، احیاء علوم الدین، ج ۱،

ص ۷۹

^۲ همان

^۳ سبحانی، فروغ ابدیت، ص ۱۵۳

برانگیخت، تا آیات او را بر آنان بخواند و پاکشان گرداند و کتاب و حکمت بدیشان بیاموزد، و [آنان] قطعاً پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند.

بنابراین نخستین عنصر دعوت « *يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ* » است که شامل بیان و تبلیغ است. همان گونه که « *يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ* » شامل تربیت و تعلیم می‌شود (یا آن چه که معمولاً در اصطلاح دعوی، از آن، به تکوین تعبیر می‌شود).

« *وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ* » نیز شامل تطبیق و اجرا است، زیرا در این آیه منظور از «کتاب» قرآن و منظور از «حکمت»، سنت نبوی می‌باشد. همان طور که بیشتر علما فرموده‌اند «سنت»، در حقیقت راه تطبیق و عمل به قرآن است. بنابراین سنت، در واقع، روش تطبیق و اجرای احکام قرآن در بین افراد و جماعتها را بیان کرده است.^۱

با توجه به تعاریفی که ذکر شد، بعد از این که علم دعوت، اسم «علم معینی» شده، می‌توان این گونه تعریف کرد: «مجموعه‌ی قواعد و اصولی است که برای رساندن، تعلیم و التزام مردم به اسلام، از آن استفاده می‌شود».^۲

۱-۲-۱ هدایت

معمول ترین تعریف از هدایت عبارت است از: ارائه راه و روش و نشان دادن آن، به منظور رسانیدن فرد یا افرادی به مقصد و هدف است.^۳ به عبارت دیگر، راهنمایی و کمک کردن به فرد یا اشخاص برای شناختن راه و مسیر خود و محیط، به منظور رسیدن به منزل و مقصود را، هدایت گویند.^۴

روشن ترین معنای هدایت «راهنمایی» است و شایع ترین کلمه مقابل هدایت «ضلالت» و گمراهی است. شناخت راه درست و صحیح «صواب» از میان راه های مختلف، به وسیله بهره گیری از خرد و

^۱ حسینی همدانی، انوار درخشان، ص ۵۲

^۲ ابن طاووس، الاقبال بالاعمال الحسنه، ص ۱۲۲

^۳ ابن منظور، لسان العرب، ذیل واژه «هدی»

^۴ تویسرکانی، الگوی برتر (شیوه مبارزه پیامبر اکرم با مفاصل اجتماعی)، ص ۶۴

عقل خود و دیگران و تعالیم انبیاء و ائمه معصومین (ع) وظیفه و تکلیفی سخت و مشکل و طاقت فرساست که هر کسی موفق به آن نخواهد بود.^۱

انسان موجودی خردمند، متکامل، الگوپذیر، دنبال کننده راه و مسیر ترقی و تعالی و دارای قوه یادگیری است. علاوه بر بهره گیری از عقل و پیامبر باطنی خود، و استفاده از عقل و خرد دیگران، به طور آشکار نیازمند به آموزه ها و تعالیم رسولان و پیامبران است، تا به وسیله همه آنها (عقل خود و دیگران و تعالیم انبیاء) در مسیر سعادت، رشد و تعالی قرار گرفته و با مساعدت آنها در این راه رشد و ترقی، ثابت و استوار به این مسیر صواب تداوم بخشد.^۲

هدایت بشر به وسیله انسان های دیگر و بهره مندی انسان از عقول و راهنمایی افراد صالح و دانشمند، به معنا و مفهوم آن نیست که عقل خود، تدبیر و توان ذاتی و فطرت درونی مان را نادیده بگیریم و آن را فراموش نماییم، به عبارت معروف عقل مان را تعطیل کنیم، و این معنا و مفهوم را نیز ندارد که به تعالیم انبیاء و هدایت و راهنمایی آنها و آموزه های ترقی شان بی اعتنا باشیم، بلکه عقل به ما حکم می کند علاوه بر استفاده از خرد خود و دیگران باید از راهنمایی انبیاء بهره مند شد و این یک مسأله ضروری، بدیهی و واجب عقلی است و الا در بسیاری از قضایا راه و هدایت حقیقی ممکن نخواهد بود.^۳

بعد از تسلیم در برابر پروردگار و رسیدن به مرحله عبودیت و استعانت و استمداد از ذات حق تعالی نخستین درخواست و تقاضای عبد و بنده خدا این است که او را به راه راست هدایت فرماید، آنجا که بایستی روزی ده مرتبه همراه با عرض عبودیت این تقاضا را تکرار کرد از او خواهیم خواست: «هُلِّئْنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»، (حمد: ۶)، ما را به راه راست هدایت فرما، تا خداوندی که همه نعمتها را به ما ارزانی داشته، نعمت هدایت نیز بر آن بیفزاید.^۴

^۱ آیتی، تاریخ پیامبر اسلام، ص ۲۱

^۲ نوری، آشنایی با فقه، ص ۱۸۹

^۳ عسکری، سیاست تبلیغاتی معاویه در مقابله با حضرت علی علیه السلام، ص ۱۲۶

^۴ عسکری، سیاست تبلیغاتی معاویه در مقابله با حضرت علی علیه السلام، ص ۱۲۷